

УДК 947.7

Щербак В. О.

**НОВА СТОРІНКА З ІСТОРІЇ ГЕТЬМАНУВАННЯ ІВАНА МАЗЕПИ :
РЕЦ. НА: ТАЙРОВА-ЯКОВЛЕВА Т. Г. ИВАН МАЗЕПА
И РОССИЙСКАЯ ИМПЕРИЯ. ИСТОРИЯ «ПРЕДАТЕЛЬСТВА» /
Т. Г. ТАЙРОВА-ЯКОВЛЕВА. – М. ; СПБ., 2011. – 527 с.**

До 300-ї річниці Полтавської битви – однієї з найбільших битв часів Великої Північної війни – побачили світ монографії, збірники документів і статей, присвячені цій даті. Серед них помітно вирізняється нова книга професора Санкт-Петербурзького державного університету, доктора історичних наук Т. Таїрова-Яковлевої «Иван Мазепа и Российская империя. История “предательства”». Автор цієї унікальної праці є бездоганним знавцем подій як в Україні, так і в Росії періоду XVII–XVIII ст. Звідси – глибокий зміст праці, закладений уже в самій її назві. Формально Росія ще не була імперією, проте її творення відбувалося саме в означений час із фактичною зміною статусу Гетьманщини.

Причину написання книги автор пояснює істотною заполітизованістю російської історіографії щодо постаті гетьмана України Івана Мазепи, адже стереотип «зрадника», за деякими винятками, і сьогодні культивують у науковій та науково-популярній літературі Російської Федерації.

Прагнучи відійти від міфів і штампів у висвітленні особи І. Мазепи, Т. Таїрова-Яковлева провела скрупульозну роботу в архівах України та Росії, ввівши до наукового обігу чимало оригінального документального матеріалу, зокрема, так званий Батуринський архів, «Похідну канцелярію О. Меншикова», «Колекцію П. Толстого», «Колекцію Мезенцева» та ін. Характеризуючи історіографію питання, автор висловила думку про складність суджень істориків через жорстку цензуру в Російській імперії та Радянському Союзі.

Не ставлячи за мету написати біографію українського гетьмана, Т. Таїрова-Яковлева зосереджується на ключових моментах відносин Мазепи з верхівкою московської влади, внеску української еліти у створення Російської імперії. Цілком логічний сюжет про часи формування

державницьких позицій І. Мазепи під час його служби урядовцем при гетьманові І. Самойловичі. Автор звертає увагу, що саме в ході Мазепиних дипломатичних місій до Москви гетьман знайомиться з високими царськими сановниками В. Голіциним, Л. Івановим, В. Семеновим та ін. Крім того, у монографії з'ясовано обставини зміщення з гетьманської посади І. Самойловича. На підставі текстового оригіналу доносу старшини Т. Таїрова-Яковлева зазначила про наявність на ньому власноручного підпису генерального осавула І. Мазепи, що заперечували Д. Бантиш-Каменський та О. Оглоблин.

Авторського розвінчування зазнала ще одна міфологема, яку декларували С. Соловйов і М. Костомаров про те, що Іван Мазепа очолив гетьманський уряд нібито у результаті підкупу князя В. Голіцина. Т. Таїрова-Яковлева зауважує, що суму в розмірі 11 тис. рублів з конфіскованого майна І. Самойловича було передано В. Голіцину за наполяганням московського урядовця Л. Неплюєва.

Докладний аналіз Коломацьких статей 1687 р., які регулювали відносини Московії з Гетьманщиною, дав автору змогу всебічно розкрити роль І. Мазепи у внутрішній та зовнішній політиці часу правління Софії, насамперед у підготовці до її коронації та перебігу Кримських походів.

Фактично вперше в історіографії автор подає цілісну картину внутрішньої політики гетьмана України в економічній, соціальній та культурній сферах. Зокрема, розкрито такі важливі питання, як запровадження оренди на продаж «хлібного вина», тютюну, варіння пива та горілки, надання гетьманом земельних маєтностей, формування податкової та митної служби, обмеження двома днями на тиждень панщини, особливості політики щодо Запорожжя.

У книзі розкрито мало відомі сторінки участі І. Мазепи у зовнішній політиці петровської Росії щодо Австрії, Речі Посполитої, Туреччини, Молдови, Криму.

Одним із ключових моментів політики І. Мазепи залишалося Правобережжя, яке він прагнув повернути під свою владу. Тимчасове об'єднання Правобережної та Лівобережної України 1704 р. у ході Великої Північної війни не мало логічного завершення через відсутність підтримки московського царя. На думку Т. Таїрової-Яковлевої, небажання І. Мазепи віддавати правобережні землі Короні Польській стало однією з основних причин відходу гетьмана від московської зверхності в 1708 р.

Для розуміння епохи дуже важливо знати настрій та прагнення суспільної еліти. Автор характеризує оточення І. Мазепи, яке значною мірою впливало на прийняття державних рішень. Т. Таїрова-Яковлева проаналізувала особливості політичної свідомості старшини, виокремлюючи на підставі документального матеріалу відмінності тих чи інших угруповань. Автор звертається і до такого поняття, як «отчизна», що свідчить про чітке розмежування козацькою старшиною уявлень про Україну як вітчизну та Московське царство. Цінними видаються наведені у таблицях списки генеральних старшин мазепинської доби.

Піднесення за правління І. Мазепи розкрито крізь призму оцінки його внеску в українську та російську культуру в період пізнього європейського бароко. Звернуто увагу на роль меценатства у відродженні пам'яток архітектури попередніх епох та зведенні нових православних храмів, тісні зв'язки гетьмана із грецькими церковними ієрархами та монастирями. Автор вказує на якісні зміни у розвитку Києво-Могилянської академії як осередку освіти та науки, її вплив на «московський простір».

Особливі стосунки склалися в І. Мазепи з оточенням московського царя. Переважна більшість вельмож прихильно ставилися до українського гетьмана, підтримуючи з ним ділові й особисті стосунки. Автор переконує читача, що до цього кола належав і петровський фаворит князь О. Меншиков. Проте непомірні амбіції останнього призвели до гострого конфлікту з гетьманом, що також вплинуло на подальший вибір І. Мазепи. У цьому контексті важливий факт продажу гетьманом «великоросійських» маєтностей обер-прокуророві О. Курбатову. На думку Т. Таїрової-Яковлевої, це дає підстави для твердження, що український гетьман відтоді вже не пов'язував своє майбутнє з російським царем.

Привертає увагу також розкриття автором конкретних причин поступового відходу козацької України від сюзеренітету Московського цар-

ства. Йдеться, зокрема, про утиски місцевого населення з боку російських військових, дислокованих у найбільших містах Гетьманщини, нестерпне ставлення російських генералів до підрозділів українського козацтва на території Білорусії, Лівонії та Польщі, поведінку петровських фаворитів, насамперед О. Меншикова, економічні наслідки війни через великі побори для військових потреб грошима, продовольством, фуражем тощо, заборону експорту з України за кордон низки товарів, реалізацію плану «випаленої землі» перед шведським військом та відмову Петра I захищати від нього українські землі.

Водночас Т. Таїрова-Яковлева глибоко аналізує політичні причини розриву гетьмана І. Мазепи з московським царем Петром I. Автор наголошує насамперед на жорсткій централізаторській політиці царя. На основі значної кількості документів з архівосховищ Москви Т. Таїрова-Яковлева стверджує, що саме з 1707 р. здійснювалися реформи, які стали початком ліквідації української автономії, а саме: обласна – створення на території Росії (з Україною включно) губерній, військова – утворення на базі українського козацтва регулярних підрозділів, так званих кампаній, фортечна – передача всіх фортець Лівобережної України росіянам, відомча – переведення Малоросійського приказу до складу Посольського. Таким чином, управлінська реформа обмежувала повноваження гетьманської адміністрації, а контроль над великими містами України та Запорожжям отримав київський воєвода Д. Голіцин.

Драматична ситуація, в якій перебувала Гетьманщина влітку 1708 р., зумовила, на думку Т. Таїрової-Яковлевої, пошуки І. Мазепою нових шляхів розвитку держави. Для нього стала привабливою ідея утворення на основі гетьманату незалежного князівства. Гарантом його автономного політичного статусу український правитель вбачав шведського короля. Саме в такому контексті автор розглядає генезу українсько-шведських відносин, які завершилися укладанням відповідної угоди. Т. Таїрова-Яковлева детально реконструює події, що передували переходу І. Мазепи на бік Карла XII, та відносини гетьмана із Запорожжям.

На переконання автора, І. Мазепа був визначною постаттю ранньомодерної доби. Він підтримував прагнення Петра I побудувати нову європеїзовану державу. Зокрема, український гетьман доклав чималих зусиль для зміцнення зовнішньополітичних позицій свого сюзерена.

Нова праця Т. Таїрової-Яковлевої – вагомий внесок у дослідження постаті українського гетьмана І. Мазепи, історичного минулого двох сусідніх народів. Книга, безумовно, зацікавить не лише фахівців, а й широкий загал читачів.

"

"

V. Shcherbak

**"A NEW PAGE IN THE HISTORY OF HETMAN IVAN MAZEPA :
REVIEW OF THE BOOK: TAIROVA-YAKOVLEVA T. IVAN MAZEPA
AND THE RUSSIAN EMPIRE. THE HISTORY OF "TREASON" /
T. TAIROVA-YAKOVLEVA. – MOSCOW ; ST. PETERSBURG, 2011. – 527 p.**

Матеріал надійшов 15.02.2012